

подручје

Александар Гајталица

МАШИНЕ ЗА ПРАВЉЕЊЕ МУЗИКЕ

Историја симфонијских оркестара није дугачка – ни пуна два и по века. Ако се из круга ових великих машина за прављење музике с правом искључе барокни састави музичара који су заправо били скупине солиста и нису бројали више од десетак до петнаест музичара, долазимо до тога да првим правим симфонијским оркестрима не можемо сматрати саставе пре доба класицизма, односно прецизније пре успона „манхајмске школе” класицистичког компоновања, то јест пре половине XVIII века. Ипак, први прави симфонијски оркестар са секцијама гудача, дувача и ударача какве мање-више знамо и данас, оформљен је тек 1781. године у Лајпцигу. Био је то, и данас чувени, Гевандхаус оркестар који су основали трговци и прерађивачи крзна.

Од те 1781. године и визионарства груписе обичних крзнара, па до данас, симфонијски оркестри су се запањујуће развили и постали средиштем читаве музике. Наравно да симфонијских оркестара не би било да није дошло до дивовског развоја симфонијске музике. Али, развој ове најсвеобухватније врсте музике, био је само врх укупног и синхроног развоја у чијем средишту се налазио симфонијски оркестар. Чини се да су се у овом послу на најбољи начин сусреле теорија и пракса. Почетком XIX века Е. Т. А. Хофман пише теоријске радове у којима означава симфонијску инструменталну музику „најчистијом музиком”. За то време мануфактуратори дрвених дувачких инструме-

ната нагло унапређују инструменте који ће бити укључени у савремене симфонијске оркестре. Швеђани Столцел и Блимел 1815. године су изумели вентиле за дрвене дувачке инструменте, што је помогло Теобалду Бему да направи савремену флауту, а Адолфу Саксу да доврши револуционарно редизајнирање многих других дрвених дувачких инструмената. Овај напредак сели се затим још једном на поље теорије и Хектор Берлиоз који је компоновао једну од првих великих романтичарских симфонија, *Фантасиичну симфонију*, пише славни есеј *О инструментиацији*.

Ипак, круна овог развоја лежи у унапређењу једне специфичне музичарске улоге без које не би било савремених симфонијских оркестара. То је, наравно, развој најхаризматичније музичарске професије диригента. Диригент за пулт симфонијског оркестра први пут стаје највероватније после 1820. године, а име тог првог човека који је у руке узео палицу – најмоћније музичко средство – је Феликс Менделсон Бартолди. Шта се дешавало пре Менделсона? Оркестри су били мањи и њима је по правилу дириговао први виолиниста-концертмајстор. Ово је, наравно, производило, многе проблеме. Виолиниста је морао свирати и означавати темпа и доби музицирања осталим музичарима, што често није било једноставно. Затим, виолиниста са свог места није добро чуо тачан звучни баланс осталих инструмената, па је често тражио да се тај однос прилагоди његовом месту, што је код публике неретко остављало гротескан утисак. Да би се ово поправило, први виолиниста устао је са свог места у оркестру и, као у неким биолошким уџбеницима који говоре о развоју човека, усправио се на месту вође оркестра. Само још мало, гледано историјски, треба да прође, да виолиниста одбаци виолину и роди се идеја да вођа инструменталног састава не треба ништа да свира, већ само да означава извођење музике и даје упутства осталим музичарима.

Колико је то било револуционарно, види се по томе што професија диригента и данас побуђује једнаке мере недоумица, оспоравања и дивљења, иако диригент држи обични дрвени пругић у рукама. Но, овај чланак не треба да буде о диригентима, јер би се о њиховом позиву, који се налази на средокраћу психологије, музике и хипнозе, морао исписати посебан чланак. Оно што треба рећи у говору о симфонијским оркестрима јесте да они не би могли постојати без диригената и да се њихова историја не може представити без историје славних диригената.

Зашто је то тако, није тешко објаснити. Симфонијски оркестар од просечно осамдесет музичара наликује одличном аутомобилу који има и брзину и снагу, који зна да појури али и да укочи у месту. Таквом аутомобилу треба поуздан возач који ће знати да на прави начин искористи све његове могућности. Бројна размишљања о томе како би

овакав скуп музичара могао да свира без диригента до данас зато нису уродила плодом. Симфонијски музичари данас имају интегритет, школу и праксу, али свако свирање без диригента деловало је и до данас делује у најмањем штуро, а често и шепртљаво до те мере да ружи углед сваког чувеног састава који је то покушао.

Због тога су оркестар и диригент спојени као храст и имела, попут чвора и омче. Изврсни музичари и сјајан диригент – то је рецепт за успех симфонијског оркестра све до данас. А колико је таквих сјајних комбинација протекло за нешто више од два века? Рекло би се много. После првог симфонијског оркестра основаног у Лајпцигу, ударају се темељи следећим, данас најстаријим музичким институцијама овог типа: Бостонском симфонијском оркестру 1818. године, Француском националном оркестру 1830, Њујоршкој филхармонији 1842, Бечкој филхармонији и Хале оркестру 1848. Почетком XX века настају и друге славне филхармоније: Берлинска, Филадельфијска, Лондонска...

Свирање симфонијских оркестара тако веома брзо постаје знак престижа и својеврсног надметања. У саставе првих великих машина за прављење музике улазе музичари који са собом носе одлике својих националних школа и чувених инструменталних класа. Симфонијски оркестри тако почињу да добијају своју боју, па чак и карактер. За енглеске оркестре важи уверење да су углађени, за француске да су префињени и ослоњени на звук дрвених дувачких инструмената; за америчке да су упечатљиви и брзи, а за немачке... За немачке оркестре и данас важи уверење да су напросто краљевски. Ако постоји матерњи језик оркестарског музицирања, онда је он немачки. У немачкој је оркестарско музицирање почело, па није чудно што се у овој земљи и данас налази највише сјајних састава.

Шта је то у немачком духу (ако се о нечем таквом уопште може говорити) што погодује овој врсти музичког размишљања? Симфоније које се пишу за симфонијске оркестре по много чему наликују романима у књижевности. То значи да добра симфонија мора имати правилан однос макро и микро плана, то јест да, као у неком филозофском систему, детаљ мора савршено да се уклапа у целину. Симфонијски музичари који изводе такве симфоније, морају у сваком тренутку бити и појединци са потпуно дограђеним егом, али и део колектива који се без остатка утапа у целину. Чини се да ова, наоко неспојива позиција, највише одговара Немцима, или прецизније речено немачким симфонијским институцијама у којима се вештина оркестарског музицирања преноси с колена на колена, па није реткост да се у једном симфонијском саставу, за истим пултом, током једног века наређају три генерације музичара из исте породице који свирају на истом инструменту. Биће да је, дакле, и у симфонијском музицирању много тога у традицији и оном колективном, јунговски несвесном које се преноси као дах

минулих генерација. Та бројна поколења музичара своју вештину преносе на потомство, које затим са своје стране, никако не креће од почетка, већ са места где су им очеви оставили последњи знак.

У томе је тајна најпрестижнијих симфонијских оркестара све до данашњих дана. А ако говоримо о времену садашњем, онда треба казати да у свету, од Аустралије до источне америчке обале, има веома много одличних симфонијских оркестара. Водеће место међу њима заузимају и данас најстарији симфонијски састави, што није чудно. Ове филхармоније прошле су са својим сјајним диригентима све револуције у симфонијском музицирању и увек биле на самом изворишту нових кретања, и чак симфонијске моде. Оне међу њима које су биле близу и Вагнеровој генерацији краја XIX века, и Малеровој с почетка XX века, Тосканинијевој у првој четвртини XX века и Карајановој средином прошлог столећа данас имају највише слојева у свом звуку, највише патине, али и сјаја који се љубоморно негује. Колико је оваквих састава? Кренимо по земљама. Почнимо, наравно, од Немачке.

Оркестрима наднационалног, светског квалитета данас се у Немачкој сматрају: Берлинска филхармонија, Минхенска филхармонија, Гевандхауз оркестар из Лајпцига, као три најважнија оркестра Немачке, али уз њих и Штутгардски оркестар, Дрезденска филхармонија, Оркестар Баварског радија и Оркестар Немачког радија из Берлина (некадашњи RIAS оркестар, данашњи Немачки симфонијски оркестар). Највећи конкуренти немачким оркестрима свакако су британски и амерички. У највишу групу оркестара из Енглеске морају се убројити: Лондонска филхармонија, Лондонски симфонијски оркестар, Филхармонија оркестар (сва три оркестра из Лондона, што овај град чини престоницом с највећом концентрацијом славних оркестара у свету). Као и Хале оркестар из Бирмингема.

Америка је прича за себе. Како је после оба светска рата постала стециште врхунских диригента, Америка је у XX веку видела највећи развој симфонијског музицирања још од доба Берлиоза и Менделсона. Једино се зато Америка по броју великих симфонијских оркестара може мерити са Немачком. У групу најсјајнијих – оних који проносе славу симфонијског музицирања далеко изван ове земље – морају се убројати: Њујоршка филхармонија, као најстарије симфонијско тело Америке, али и Бостонска филхармонија, Чикашка филхармонија, Филадельфиски оркестар, Филхармонија из Лос Анђелеса и Кливлендски оркестар, а ту не треба заборавити ни оркестре који су исписали историју овог музицирања, а више не постоје као што су *Symphony of the Air* Леоподла Стоковског, чувени NBC оркестар Артура Тосканинија, као и Колумбијски оркестар Бруна Валтера.

Све остале земље имају далеко мање оркестара у овој најчувенијој групи. У Русији у најсјајнију групу иду Московска филхармонија, Ака-

демски симфонијски оркестар Русије, и Петроградска филхармонија „Дмитри Шостакович”. У ранг оркестара који су наднационалног значаја свакако спадају још и остале старе институције као што су: Чешка филхармонија из Прага, Француски национални оркестар, Концертхебау оркестар из Амстердама и Бечка филхармонија. Када се све сабере, на свету данас постоји нешто више од двадесет оркестара светског реномеа, који су у сваком случају крупнији од граница земаља у којима се налазе. Ко је, ипак, најбољи? Свако има своје фаворите, а заједничка црта за све ове саставе да су старе основе оркестарског музицирања (много снаге, дима и ватре) унапредили Карајанових захватима (третирање оркестра као камерног тела) и да су на овом хибриду направили изузетан спој који плени. Ако би писац ових редова ипак морао да се определи, рекао би да највећу меру окретности и запањујуће уиграности до данас имају Берлинска и Чикашка филхармонија. Ови оркестри уједно имају и највише славних диригената за својим пултом, али није да и остали оркестри не сањају само о томе да их надмаше.

Испод групе најславнијих симфонијских састава, налази се још много оркестара од националног значаја, а за све њих заједнички је високи ниво професионалног музицирања, и тек нешто мање сјаја у наступима и звуку. Пођимо опет од Немачке. У врло уважене саставе у Немачкој се броје и: Келнска филхармонија, Франкфуртски оркестар, Берлински симфонијски оркестар и Хамбуршка филхармонија. У Енглеској то је и ВВС Оркестар из Лондона. Ту је затим још читав низ сјајних оркестара из Америке: Филхармонија из Сан Франциска, Оркестар из Минеаполиса (некадашњи Минесота оркестар) и Национални симфонијски оркестар из Вашингтона. Списку америчких оркестара треба додати и један сјајни канадски, а то је Монтреалска филхармонија. Напоследку, у ову прву групу која стоји одмах испод оне „екстра групе” могу се убројити и национални оркестри: Стокхолмска филхармонија, Софијска филхармонија и Национални оркестар Мађарске.

Испод ове групе, може се се сврстати читав низ филхармонија које представљају јаке регионалне институције, па њихово именовање у трећој групи оркестара никако не треба схватити као покуду, него пре као бронзану медаљу у такмичењу оркестара. Међу овакве саставе, који такође представљају крупне госте на сваком фестивалу, можемо набројати: Оркестар из Лила, Национални оркестар RAI из Италије, Будимпештанску филхармонију, Атински оркестар, Словенску филхармонију из Љубљане, Симфонијски оркестар из Беча (дакле, не Бечку филхармонију), Париски оркестар, па потом читав низ оперских оркестара који често наступају као инструментални састави: Оркестар миланске „Скале”, Оркестар Дојче опере из Берлина, оркестар Париске опере, оркестар Опере из Монте Карла.

Шта се након овог подужег набрајања (уз ризик да је неки састав ипак испуштен) може закључити? Неке велике земље, попут Шпаније и нарочито Италије, упркос чињеници да су имали велике музичаре и дугу традицију развоја музике, данас немају оркестре првог реда. Овај случај је нарочито илустративан за Италију која је дала диригенте какви су: Карло Марија Ђулини, Клаудио Абадо, Рикардо Мути и Ђузепе Синополи, а до данас нема ниједан оркестар светског реномеа. Биће да је због таквог стања у Италији „крива” опера, која се развијала на уштрб симфонијске музике, а када је почетком XX века пропуштена прилика да се установе музичке институције симфонијског типа, онда је пропала шанса да Италија добије збиља велики састав. Ипак, чуди се писац ових редова да земље попут Шпаније, Италије или Португала не улажу већа средства да данас подигну реноме својих симфонијских састава, бар колико то чини једна Мађарска која већ има три врло респектабилна оркестра и неколико сјајних диригената.

Шта се још може опазити, гледано статистички? Симфонијски оркестри највише се развијају у средњој Европи, ни много јужно, ни много северно. Данас када у њима седе припадници готово свих народности, можда је сувишно рећи, али ипак ваља напоменути да је највећи број великих симфонијских оркестара настао у протестантском окружењу. Много би се могло писати зашто је то тако, али то свакако превазилази обим овог чланка. Оно што је важније приметити на крају јесте кратка прича о нашим оркестрима, и онима са простора некадашње Југославије.

Ту, наравно, не вреди бити много сентименталан. Традиција – оно што је на овом месту споменуто као најважније – није много дугачка у нас, те ни у экс-Југославији није било састава светског реномеа. Прекогранични значај, некад, а и данас, имала је само Словенска филхармонија из Љубљане. Од осталих састава, треба споменути неколико. Сарајевска филхармонија свирала је с променљивим успехом, Ријечка такође. Данас се доста улаже у Загребачку филхармонију, као и у Македонски оркестар, али те инвестиције још нису довеле до неког крупнијег искорака.

Шта је са збиља нашим симфонијским саставима? У Србији постоји четири професионална симфонијска састава: Београдска филхармонија, Оркестар РТС, Оркестар Војске Србије „Станислав Бинички” и Нишка филхармонија, али само прве две филхармоније имају пун састав музичара, добре услове за рад и колико-толико нове инструменте. Ипак, није материјална страна оно што удаљава наше оркестре од светске славе. Недостатак праве „критичне енергије” наше филхармоније држи и изван оне треће групе оркестара са регионалним утицајем. (Ако нам је за утеху на тој степеници се налазе и сви други оркестри из бивше Југославије). У Београдској филхармонији и Оркестру

РТС сада постоје материјални услови, па и људски потенцијали потребни за напредак, али све и кад би озбиљан рад, као и темељна селекција музичара и диригената који ће им дириговати кренула сутра, писац ових редова мисли да ова два наша састава не би ушли у ред регионално утицајних пре него што би Србија била примљена у пуноправно чланство у Европску унију, а то значи кроз пет до десет година.

Да ли ова ситуација неком смета? Највећи је проблем што изгледа то никог не погађа. Када нам на БЕМУС у госте дођу оркестри из суседних земаља који су далеко испред нас, на концертима не може да се види ниједан наш музичар. Када нам се догоди да нас посети неки од светски реномираних оркестара, ситуација је поново слична. Да ли не желимо да учимо или су се наши музичари током деценија навикли на овај ниво и не желе да напредују? Све по мало. Свирање у симфонијском оркестру данас је добро плаћен, али врло напоран посао, који подразумева готово целодневни лични и колективни рад. Најбољи филхармоничари не наступају само у оквиру својих симфонијских састава, већ са својим колегама у „огледним камерним групама” које током дугогодишњег рада повећавају степен сарадње и самим тим и „глаткост” звука оркестра.

Није то чудно. Данас једноставно хиљаде свирају у оркестрима и довољно добро је једино оно што је изузетно. А о том изузетном често одлучују „музички милиметри”. Лепота сваког појединачног звука, преклапање несродних звукова, однос главног и споредних планова музицирања, све то чују извежбане уши милиона слушалаца и строга мере наступ сваког симфонијског састава. Зато је потребан велики рад и готово фанатизам у досезању савршенства. У ситуацији у којој смо, у околностима у којима се у нас мало полаже на културу уопште, немогуће је очекивати да ће се код симфонијских музичара јавити тај степен самопоштовања и самопрегора.

Дотле нам преостаје да чекамо госте из белог света и ко зна, током времена, од њих можда нешто и научимо.